

УДК 72.01

Р.О.Косаревська

АНГЛІЙСЬКА ТЕОРІЯ «ПЕЙЗАЖНОЇ РЕЛІГІЇ» ТА ЇЇ ВПЛИВ НА НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В САДОВО-ПАРКОВОМУ МИСТЕЦТВІ ЄВРОПИ КІНЦЯ XVIII — ПОЧАТКУ XIX СТ.

Формуванню пейзажного мислення в Європі кінця XVIII — початку XIX ст. сприяли натурфілософські та естетичні дослідження англійських садових теоретиків першої половини XVIII ст., спрямовані на художнє осмислення і пошук формули природності пейзажу. Першим англійським твором з теорії пейзажного стилю, що стали частиною епохи Просвітництва, було притаманне змішування логічних конструкцій, історичних аргументів та утопічних образів, зображених як здійснена реальність.

За Б.М.Соколовим, важливим етапом у художньому осмисленні пейзажу англійськими теоретиками XVIII ст. стало розуміння двоїстості переживання природи: її нинішньої дисгармонії і минулої (внутрішньої) досконалості. Ця думка ілюструється дослідником цитатами з книги теолога Томаса Бьорнета «Священна історія Землі» (1681), в якій стверджувалося, що первісно поверхня Землі була подібна гладенькому яйцю, але постійне нагрівання однієї її з сторін променями Сонця змусило земну поверхню розтріскатися і випустити назовні потоки і фонтани підземних вод – Великих Глибин. Саме вони стали причиною Всесвітнього потопу і перетворення планети у «величезну Руїну». Пов'язуючи післяпотопний стан земного рельєфу з втратою райської довершеності, Бьорнет проводить аналогію між руїнами ідеальної земної кулі і руїнами античних споруд: «Величайшие предметы Природы есть, по-моему, наиболее приятные для созерцания; и вслед за великим Сводом Небесным и необъятной областью, что населена звездами, нет ничего, на что я глядел с таким наслаждением, как на широкое Море и на земные Горы. Есть что-то величественное и вызывающее трепет в характере этих предметов, что наполняет ум великими думами и страстями; в такой обстановке мы естественным образом задумываемся о Боге и его величии: и, как бы то ни было, ощущаем хотя бы тень или частицу БЕСКОНЕЧНОСТИ, ибо все предметы, слишком великие для нашего восприятия, наполняют и подавляют сознание своим Избытком, и приводят его в приятное изумление и восхищение... И хотя Горы, о которых идет речь, вообще говоря, не более чем великие руины; но такие,

которые показывают некое величие Природы; так по старинным Храмам и разрушенным Амфитеатрам Римлян мы видим величие этого народа»⁶.

Оновленому погляду на пейзаж у першій половині XVIII ст. сприяли також і патріотичні настрої англійських естетів, зокрема письменника і державного діяча Джозефа Аддісона (1672-1719) та поета Олександра Поупа (1669-1744). Д.Аддісон у "Балакуні" висміяв регулярні парки і став одним із перших їх активних супротивників, О.Поуп — вихвалив непоневічену людським втручанням природу.

За Д.Ліхачовим, в одному із своїх ранніх есе часопису "Глядач" (1711, №15) О.Аддісон об'явив, що «настоящее счастье в спокойной природе и ненавистно помпезности и шуму», «оно любит тень и одиночество и естественно посещает роши и источники, луга и поляны» [6, с.99]. Французький філософ-просвітитель і письменник Жан-Жак Руссо (1712-1778) зізнався у своєму романі "Сповідь" (рис.1), що ще молодим чоловіком ідеї «повернення до природи» він взяв із Англії, насамперед із статей Аддісона «Глядач».

Значний вплив на розвиток пейзажних парків був зумовлений і ідеями лібералізму, що проповідувалися в Англії партією вігів (лібералів). О.Поуп стверджував, що мужні британці, зневажаючи іноземні звичаї (малось на увазі французькі), надають своїм садам свободу від тиранії, гноблення і автократії. Англійський поет Д.Томсон у поемі «Свобода» так передав тогочасні засудження «французького» саду — символу обмеженості і архітектурної безглуздості:

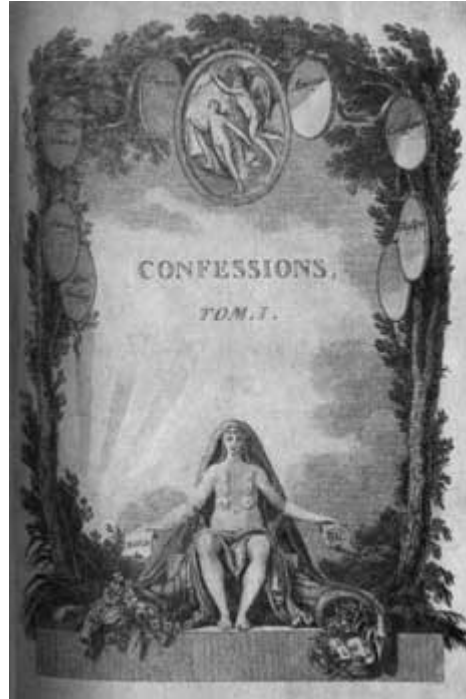
... постыдных горы древа и камней;
А в парке, где стригут его приют,
И над Природой нагло держит верх
Искусство, Гений рощ скорбит...

Англійський мистецтвознавець і історик архітектури Nikolaus Pevsner (1902-1963) характеризує причину появи пейзажних парків, писав: «Партія вігів — це перше джерело пейзажного парку, філософія раціоналізму — друге. Розум — це людська здібність утримувати гармонію з вічним порядком Всесвіту. Сад — частина природи, а не її протилежність. Тільки наступне викривлення спотворило красу і простоту цього первісного, чинного і природного стану» [8, с.101]. Так

⁶ www.gardenhistori.ru, Б.Соколов. Томас Вейтли и рождение английской теории пейзажного парка.

Жан Жак Руссо.
Портрет роботи А. Рамзея, 1765

Титульний лист до роману "Сповідь".
Гравюра за рисунком Ш. Моне.
Париж, 1793.

Санкт-Петербург, 1901.
Типографія братів Пантелеєвих.
З ілюстраціями Мориса Лелуа.

Санкт-Петербург, 1901.
Типографія братів Пантелеєвих.
З ілюстраціями Мориса Лелуа

Рис. 1. Титульні листи до роману Ж.Ж.Руссо «Сповідь»

по філософські він пояснював розгубленість, що зазвичай виникає у глядача перед вільними формами пейзажного парку і суворими (начебто «тиранічними») формами класицистичної архітектури.

Вперше назву «пейзажний», або «живописний» було введено в обіг Кристофером Хуссі у своєму трактаті «Про живописні елементи в ландшафті» у 1727 р.⁷ По суті, створення назви для нового естетичного явища стало не тільки фактом його усвідомлення та введення в культуру, а й початком панування пейзажного стилю в садово-парковому мистецтві.

Друга половина XVIII — початок XIX ст. була відмічена не тільки складанням вказаних стилістичних течій та прийомів їх реалізації в садово-парковому мистецтві, а й початком організованої підготовки архітекторів та зумовленого з цим друком відповідних видань (рис.2). Архітектура набирала суспільного значення: з'являлись архітектурні часописи та збірки, що розраховувались не тільки на спеціалістів, але й дилетантів — всіх, хто цікавився розвитком і новими можливостями архітектури. До них насамперед можна віднести «Теорію садівництва» Х.К.Л. Гіршвельда (1779), «Збірник корисних творів, що мають відношення до архітектури» (1796-1806), «Новий та досконалий садівник» (1793), «Збірник нових думок для прикраси садів та дач за смаком Англійським, Готичним, Китайським» (1799), «Журнал ідей для прихильників садів...» (1796-1806), «Прекрасна сільська архітектура...» (1798-1804), «Різні думки про спосіб закладання садів» І.Чарторийської (1805), «Зібрання архітектурних проектів...» (1819-1840).

Поряд з часописами, багато майстрів садово-паркового мистецтва тиражувало свої проекти у вигляді гравюр, де крім ілюстрацій надавались відповідні рекомендації щодо застосування й тематики скульптурно-декоративного оздоблення парків. З одного боку, це сприяло популярності зодчих і надавало їм можливість зайняти більш високе положення, з іншого, ставало джерелом нових ідей при проектуванні парків.

Найбільш відомими майстрами та теоретиками цього періоду в Європі були В.Кент (1686-1748), Л.Браун (1715-1783), Г.Рептон (1752-1818), Л.-Р.Жиарден, Ж.С.Лудон, В.Чемберс (1726-1796), Ленне, князь

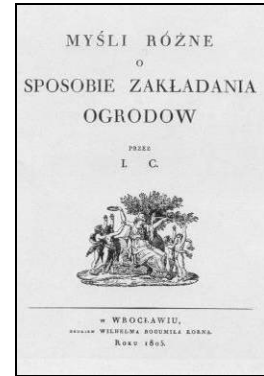
⁷ Деякі дослідники вважають, що французько-англійський термін вперше введено в обіг садівником і художником Вільямом Гілпіном (1724—1804) в його "Three Essays on Picturesque Beauty, on Picturesque Travel and Sketching Landscape" (1791 и 1794 гг.). См.: Cowell F. R. The Garden as a Fine Art... London, 1978. P. 175.

Х.К.Л.Гіршвельд.
Теорія садівництва.
Лейпциг, 1779.

«Збірник корисних творів,
що мають відношення до
архітектури», Часопис
Берлінської Будівельної
академії, 1796-1806

І.Чарторийська. Різні думки
про спосіб закладання
садів. Вроцлав, 1805.

З.Вогель.
Вид на Китайські ворота,
1795.
Парк Лазеньки, Польща

С.Т.Міліан.
Водоспад, 1847.
Замковий сад, Чехія

С.Т.Міліан.
Водойма Чотек з храмом
Дружби, 1847.
Замковий сад, Чехія

Я.Фішер.
Ермітаж, 1791-1800.
Замковий сад, Чехія

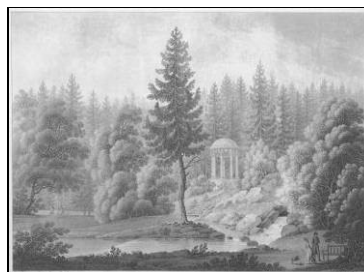
Я.Фішер.
Руїни, 1791-1800.
Замковий сад, Чехія

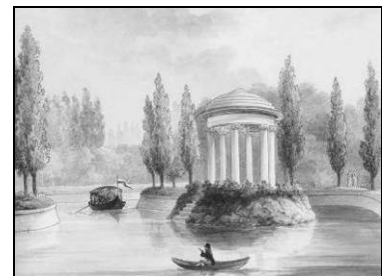
З.Вогель.
Мисливський палац, 1794.
Парк Лазеньки, Польща

Л.Янц.
Водний павільйон, II пол.
XVIII.
Шенбьорн, Німеччина

Б.Піренгер. Храм Дріад
в Сідонинському лісі
біля замку Качина. I пол.
XIX. Чехія

Я.Фішер.
Храм Дружби, 1791-1800.
Замковий сад, Чехія

Рис. 2. Приклади часописів та гравюр садових проєктів

фон Пюклер-Мускау (1785-1871), К.Гіршфельд, Фрідріх Людвіг фон Шкель (1750-1823).

Значний вплив на поширення ідей пейзажного стилю в Російській імперії цього періоду справив ентузіазм і особистий творчий вклад імператриці Катерини II (1729-1796), яка власноруч переписала сотню сторінок трактатів «Про китайські сади» В.Чемберса та «Зауваження» Т.Вейтлі з метою видання їх книг в Росії. З цього приводу у листі 1771 р. до Вольтера імператриця писала: «В моей плантомании первенствует англomanия» [9].

Перша книга під назвою «О китайських садах. Перевод из книги сочиненной господином Чамберсом, содержащей в себе описание Китайских строений, домашних их уборов, одеяний, махин и инструментов» вийшла у 1771 р. Це видання співпадає з часом, коли Катерина II була захоплена китайською модою (батько і син Нейолови відправлені до Англії для ознайомлення з садовим мистецтвом, складаються проекти Китайського містечка).

Проект видання рукопису «Зауважень» Т.Вейтлі з робочою назвою «Підстави для створення садів англійського смаку» так і не був реалізованим. Проте французьке видання «Зауважень» мало значний вплив на поширення англійського досвіду паркобудівництва в Росії.

Пропагандистами ідей англійської «пейзажної релігії» в російському паркобудівництві стали В.Баженов (1737-1799), М.Львов (1753-1803), П.Паллас (1741-1811), М.Осипов, В.Бренні (1745-1820). А.Болотов (1783-1833).

Безсумнівно загальний прогрес світової культури цього історичного періоду взагалі і у садово-парковому мистецтві зокрема, відобразився своєрідністю розвитку в Україні. Закономірність цього процесу була точно підмічена А.Вергуновим і В.Гороховим: «...В странах с близкими ландшафтными и климатическими условиями, странах, тесно связанными между собой исторически, парки и сады создавались, несмотря на явную культурную преемственность, совершенно по-разному... Это связано с тем, что в области садово-парковой архитектуры невозможен механический перенос тех или иных приемов, попытки буквального повторения всегда обречены на неудачу, ибо живой материал и сочетание всех других элементов, составляющих природный комплекс, всегда по-своему уникальны и неповторимы... Каждый садовый стиль в разных странах, даже при наличии некой общей тенденции, порождал самые разные модификации» [2, с.10-11].

Особливо це властиво для України, природні умови і шляхи історичного розвитку (була колонією Росії та Польщі) якої кардинально відрізнялися не тільки від країн родоначальників садового мистецтва, а й країн, що ствердили новий стиль.

У 1760 роках в Росії, що мала безпосередній вплив на розвиток України в цілому, поступово утверджується стиль класицизму. Ці часи по праву вважаються «золотою» добою російського садово-паркового мистецтва. По всій Російській імперії будівництво садів і парків при палацах, у міських й замських дворянських садибах набуло самого широкого розмаху, а з 70-90 рр. XVIII ст. — відмовою від регулярного і зверненням до мальовничого пейзажного стилю.

Найбільш характерною рисою паркових композицій цього періоду стала надзвичайно розвинена семантична система скульптурних і архітектурних символів, їх романтична спрямованість. У свою чергу в романтичній спрямованості останніх десятиліть XVIII ст. утворилося два напрямки. Один з них характеризувався домінуючою роллю у пейзажі архітектурних споруд «середньовічного» (готичного) забарвлення або стилізованих форм східного (китайського, мавританського) зодчества. При цьому «природний» пейзаж, що оточував їх, трактувався як відзвук природи. У другому — головну роль набирали штучно створені ландшафтні картини або відповідним чином оформлені реальні природні об'єкти, що викликали у глядача особливий емоційний настрій, схожий часу Grand Tour епохи Просвітництва.

До кінця першої половини XIX ст. в російському садово-парковому зодстві паралельно існувало вже три основних напрямки. Два з них безпосередньо продовжили тенденції останніх десятиліть XVIII ст. і третій — зосередив увагу на створенні ботанічних садів, колекцій екзотичних рослин і парків-дендраріїв.

Розвиток культури України епохи класицизму проходив за двома напрямками: засвоєння і переробки досягнень російської школи та впливу західноєвропейської. Найбільш відомими парками України зазначеного періоду є (рис.3.1, 3.2): Уманський парк «Софіївка» (кінець XVIII — початок XIX ст., володар С.Щ.Потоцький), палацово-парковий ансамбль «Олександрія» (кінець XVIII — початок XIX ст., володар О.В.Браницька), Алупкінський палацово-парковий комплекс (1840-і рр., володар М.С.Воронцов), палацово-парковий комплекс у с. Березова Рудка Полтавської області (кінець XVIII — 1840-і рр., володар Г.Й.Закревський), Качанівський історико-культурний заповідник в

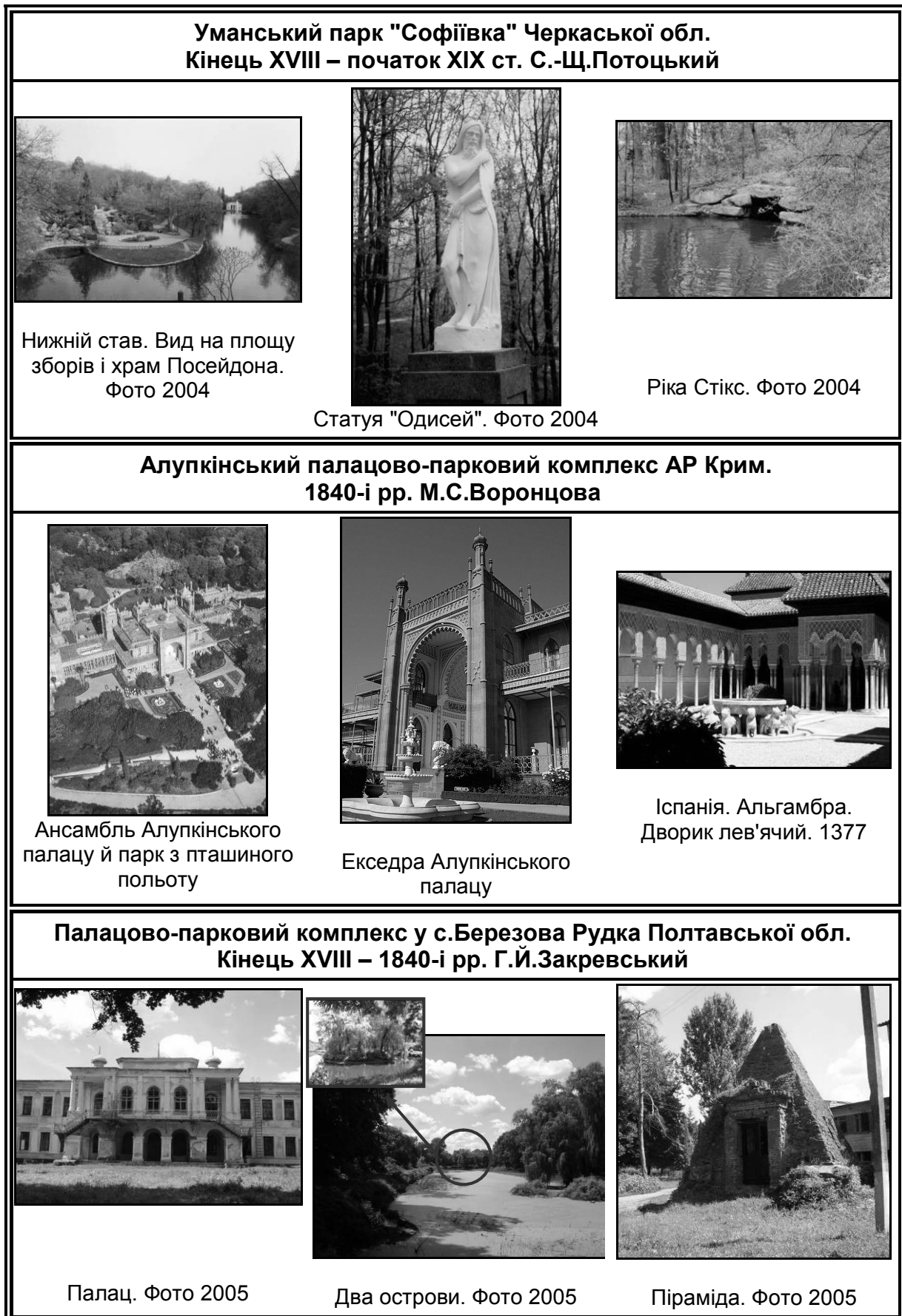

Рис. 3.1. Найвідоміші парки України кінця XVIII – початку XIX ст.

**Качанівський історико-культурний заповідник в Чернігівській обл.
1780-і рр. В.В.Тарновський**

Альтанка Глінки. Фото 2006

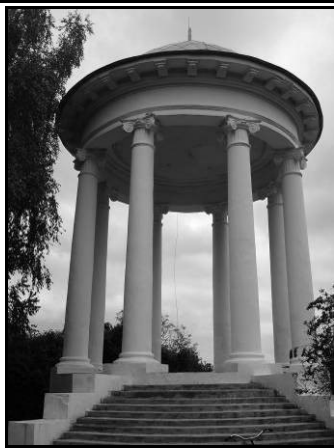

Загальний вигляд палацу.
Фото 2006

Романтичні руїни. Фото
2006

**Сокиринський палацово-парковий ансамбль в Чернігівській обл.
1830-і рр. Г.П.Галаган**

Альтанка-ротонда. Фото.
2006

Парадний фасад палацу.
Фото. 2006

Готичний місток. Фото. 2006

**Тростянецький парк Чернігівської обл.
1834. І.М.Скоропадський**

Вид парку. Фото. 2006

Могила І.М.Скоропадського.
Фото. 2006

Галявина. Фото. 2006

Рис. 3.2. Найвідоміші парки України кінця XVIII – початку XIX ст.

Чернігівській області (1780-і рр., володар В.В.Тарновський), Сокиринський палацово-парковий ансамбль в Чернігівській області (1830-і рр., володар Г.П.Галаган), Тростянецький парк Чернігівської області (1834 р, володар І.М.Скоропадський).

Література:

1. «...в окрестностях Москвы». Из истории русской усадебной культуры XVII-XIX веков / Сост. М.А.Аникст и В.С.Турчин.— М.: Искусство, 1979.— 400 с.: ил.
2. Вергунов А.П., Горохов В.А. Русские сады и парки.— М.: Наука, 1987.— 418 с.
3. Из истории английской эстетики XVIII века: Поп. Аддисон. Джерард. Рид. Сост., вступ. статья и общ. ред. И.С.Нарского; Коммент. А.Ф.Грязнова, Б.В. Мееровского, А.Л.Субботина.— М.: Искусство, 1982.— 367 с.— (История эстетики в памятниках и документах).
4. Изящное садоводство и художественные сады: историко-дидактический очерк инженера Арнольда Регель.— С-Петербург: Издание Г.Б.Винклеръ, 21 февраля 1896.— 448 с.
5. Классицизм и романтизм. Архитектура. Скульптура. Живопись. Рисунок. 1750-1848 / Под ред. Рольфа Томана; Пер. на русск. Н.Панкратова.— КÖNEMANN, 2001.— 520 с.: ил.
6. Лихачев Д.С. Поэзия садов. К семантике садово-парковых стилей. Сад как текст.— СПб.: «Наука», 1991.— 372 с., с ил.
7. Овсійчук В.А. Класицизм і романтизм в українському мистецтві.— К.: Дніпро, 2001.— 448 с.: іл.
8. Pevsner N. Studies in Art. Architecture and Design. Vol. 1. N.-Y., 1968.
9. [http: gardenhistory.ru](http://gardenhistory.ru)

Анотація

У статті розглянуто вплив англійської теорії пейзажу на формування нових тенденцій в садово-парковому мистецтві Європи кінця XVIII — початку XIX ст.

Аннотация

В статье рассмотрено влияние английской теории пейзажа на формирование новых тенденций в садово-парковом искусстве Европы конца XVIII — начала XIX в.